

УДК 347.151(477)

*Л. А. Ольховік,
асистент кафедри цивільного права ОНЮА*

ЗМІСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проблеми життя та смерті завжди хвилювали людей, цій темі присвячено чимало наукових праць. Особливо гостро сьогодні стоїть питання права на життя. Адже право на життя мають усі живі істоти. Стосовно людини це право має глибинний зміст. Лише остання, наділена розумом і свідомістю, є вищою соціальною істотою, оскільки її життя є нероздільним від суспільного розвитку. Життя — це, на мій погляд, неповторний і унікальний феномен природи, і нічого немає вищого за нього. Без життя втрачають вагу інші природні і соціальні цінності, навколишнє середовище, матеріальний достаток, мирне існування, розвиток демократії та інші проблеми. Цю думку підтверджує ст. 3 Конституції України. «Людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1], та п. 1 ст. 281 ЦК, який вказує на те, що «фізична особа має невід'ємне право на життя» [2].

Ці положення підтримуються і ст. 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1].

Право на життя є природнім та невід'ємним. Це означає, що ніхто не може бути позбавлений життя. Таке формулювання ст. 281 ЦК не зовсім відповідає положенню Конституції України, яке ми вище розглянули. Безперечно, що скасування смертної кари в Україні, яке остаточно було введено шляхом ратифікації протоколу № 13 до Конвенції про захист прав та основних свобод людини, внесло певні гарантії щодо здійснення цього права. Але ж смертна кара не є єдиним узаконеним способом обмеження права на життя фізичних осіб. До таких способів, наприклад, можна віднести також і необхідну оборону (ст. 1169 ЦК). У зв'язку з цим, більш точним видається конституційне положення про заборону саме свавільного позбавлення життя [2].

Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення чи припинення у більшості випадків не залежить від волі управомоченої особи. А народження та смерть людини — особливий різновид юридичних фактів, що належать до подій.

На думку Л. О. Красавчикової, цивільне право не може охоплювати своїм регулюючим впливом зазначені події, оскільки як народження людини, так і її смерть (в ряді випадків) відбувається у зв'язку з волевиявленням тих чи інших осіб, які можуть істотно вплинути на зародження нового життя чи передчасне закінчення існуючого [3].

Народження та смерть людини розглядаються в праві як події, особливий

різновид юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Тому дуже важливо законодавчо визначити юридичні межі життя (момент початку та кінця життя), це дозволить вирішити питання, що стосуються моменту виникнення у фізичної особи права на життя та моменту, з якого людський ембріон буде являтися суб'єктом права. Існують сучасні тенденції щодо того, нібито право на життя виникає з моменту зачаття, потрібно зауважити, що право на життя, як елемент загальної цивільної правоздатності фізичної особи, виникає в особі з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК). Вказівка законодавця на те, що в окремих випадках встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але не народженої дитини (ч. 2 ст. 25 ЦК) свідчить тільки про те, що ненароджена дитина має виключно інтереси, які несумісні із самостійною правовою категорією «особисте немайнове право» [2].

У перших редакціях проекту ЦК України проголошувалося право на життя зачатої дитини, у зв'язку з цим виникала загроза прирівняння фактично права на життя зачатої дитини до права на життя будь-якої іншої людини. Під процесом народження розуміється проміжок часу між початком фізіологічних пологів і моментом початку самостійного дихання дитини, а, отже під юридичним фактом народження розуміється початок самостійного дихання дитини [4]. Таким чином, з моменту самостійного дихання дитина стає життєздатною — це, на мою думку і є початком життя. Тому, штучне переривання вагітності (аборт), яке здійснювалося б проти волі зачатої дитини, прирівнювалося б до вбивства, оскільки останнє є свавільним позбавленням життя іншої людини проти її волі.

Опосередкованим підтвердженням того, що право на життя виникає з моменту народження є те, що в нашій державі не заборонені аборти, законодавче не передбачена відповідальність за проведення абортів. Тому правильним є твердження, що право на життя виникає з моменту народження. На думку О. В. Дзери, більш логічним було б говорити про повагу до життя зачатої дитини. Я вважаю, що у даному випадку слід говорити про умовну правоздатність зачатої дитини та безумовну правоздатність народженої дитини.

Не дивлячись на те, що зачатий малюк є майбутнім суб'єктом права, все ж було б нереально розглядати його в якості власника правоздатності і суб'єктивних прав ще до народження. Цієї точки зору дотримуються Г. Ф. Шершеневич, М. Н. Малєїна, посилаючись на те, що суб'єктивні права можуть виникнути лише у фактично існуючого суб'єкта.

Спираючись на точку зору М. Н. Малєїної, вважаю, що слід говорили про правовий статус народженої дитини, про її суб'єктивне право та правоздатність і не слід застосовувати такі категорії щодо ембріонів. Суб'єктом права слід визнавати дитину, яка народилася живою, з моменту відокремлення від організму матері та початку самостійного дихання, а до народження дитину слід вважати лише майбутнім суб'єктом права. Однією з меж життя є його початок, чи народження.

Згідно з Великою медичною енциклопедією, життєздатним вважається не-

мовля семимісячного внутрішньоутробного розвитку, довжина тіла якого не менше 35 см, вага не менше 1000 г [5].

Прогрес медичних наук ставить нові проблеми перед юридичною наукою. В 1970 р. в Китаї народилась дівчинка з вагою 250 г та ростом трохи більше 15 см. До 15 років її вага була 7,5 кг, ріст — 86 см. Психічний розвиток дівчинки відхилень не мав [5].

Цей факт свідчить про те, що кількісні характеристики життєздатності будуть змінюватись, і законодавство повинно своєчасно відображати ці зміни.

Право на життя включає до свого складу й право на репродуктивне відтворення. Найбільш ефективним способом відтворення собі подібних є природна репродукція. Це право повинно бути гарантоване з боку держави.

Однією з гарантій цієї складової права на життя є стерилізація, яка проводиться тільки за бажанням чи добровільною згодою повнолітньої дієздатної фізичної особи виключно в акредитованих закладах охорони здоров'я за медичними показаннями (наприклад, психічні розлади, спадкова патологія, повторний кесарський розтин за наявності дітей тощо). Стерилізація недієздатної особи проводиться лише за згодою її опікуна, за наявності відповідних показань та з додержанням вимог, встановлених законом.

За законодавством України, певною гарантією на репродуктивне відтворення є також можливість застосування штучного запліднення та імплантації ембріона, які здійснюються на прохання дієздатної жінки, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці.

Як один з елементів права на життя розглядається і право жінки на переривання вагітності та стерилізацію. Частина 6 ст. 281 ЦК України приділяє увагу питанням штучного переривання вагітності. Така дія може здійснюватись за бажанням жінки, якщо вагітність не перевищує дванадцяти тижнів. На переривання вагітності від 12 до 28 тижнів крім згоди жінки необхідна наявність серйозних обставин, що дозволяють здійснення цієї дії (наприклад, наявність у жінки туберкульозу, вірусного гепатиту, сифілісу, злоякісних новоутворень, хвороб ендокринної системи, наявність 3-х і більше дітей, розлучення чи смерть чоловіка під час вагітності, вагітність внаслідок згвалтування тощо). У невідкладному випадку, коли реальна загроза життю хворої жінки є наявною, згода цієї жінки чи її законних представників на медичне втручання непотрібна.

Початок і кінець життя людини являють собою юридичний факт — подію, з якою пов'язані виникнення, зміна, припинення правовідносин.

Право на життя припиняється в момент смерті особи.

Щодо смерті, то відрізняють смерть клінічну та біологічну. Клінічна смерть передбачає відновлення життєдіяльності, але в суворо обмежений період. Біологічна смерть незворотня, і ніякі медичні засоби не можуть призвести до відродження людини. У стані клінічної смерті громадянин є суб'єктом права, і медичні працівники зобов'язані надавати йому допомогу. Законодавець не дає чіткого визначення поняття смерті. При здійсненні судово-медичних експер-

тиз, під поняттям «смерть» розуміють певний стан організму фізичної особи який посвідчується висновком компетентного медичного органу і характеризується неповноправними руйнівними процесами кори головного мозку, що наступили внаслідок припинення функціонування життєво важливих систем людини (серцево-судинної, дихальної, нервової) [2].

Слід зазначити, що, коли ми говоримо про смерть, маємо на увазі виключно природну (фізичну) смерть. У зв'язку з цим п. 4 ст. 281 ЦК вводить абсолютну заборону на еутаназію: «забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя». Еутаназія — допомога при смерті, мистецтво лікаря полегшити чи прискорити смерть, щоб позбавити людину, яка вмирає, мук [6].

Згідно з ч. 3 ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії, навмисне прискорення чи умертвління невиліковно хворого з метою припинення його страждань [7].

Виділяють активну і пасивну еутаназію. Активна еутаназія, тобто задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя (ч. 4 ст. 281 ЦК), пасивна, тобто навмисне прискорення смерті або умертвління невиліковно хворого з метою припинення його страждань (ст. 52 Основ законодавства про охорону здоров'я).

Більшість юристів дотримуються точки зору, що необхідно диференційовано підходити до активної і пасивної еутаназії [8].

Життя людини треба підтримувати у всіх випадках до моменту, коли настає смерть, бо навіть в сучасних умовах великий ризик діагностичних помилок.

Уважається, що у деяких випадках припустимо застосовувати пасивну еутаназію, але це питання потребує детального законодавчого регулювання. У зв'язку з цим, дуже цікава позиція М. І. Ковальова, який вважає, що треба чітко і недвозначно сформулювати законодавчу норму, згідно якої хворий має повне право знати діагноз своєї хвороби, й можливі наслідки, ступінь ризику настання небажаних наслідків у випадку відмови від лікування і ступінь надії при згоді на лікування перед тим, як прийняти рішення. В цьому випадку можлива смерть, але вже з волі потерпілого. Звичайно, відмова від лікування повинна бути відповідно зафіксована [9].

Сьогодні з підтекстом звучать і слова «Клятви Гіппократа»: «Я не дам нікому просимого у мене смертельного яду», які зберігались людством багато віків. Значна частина медичних працівників повністю відхиляє еутаназію і оцінює її як лікарську капітуляцію, застерігаючи від можливості помилки в прогнозі стану хворого, не виключається і зловживання еутаназією з боку лікаря чи інших осіб [10].

Положення, розглянуті у цій роботі, дають змогу стверджувати, що право на життя має досить широкий зміст, що характеризується рядом правомочностей, які були запропоновані ЦК України:

1. Невід'ємність та абсолютність права на життя.
2. Право захищати своє здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

3. Право повнолітньої дієздатної особи давати згоду на участь у медичних, наукових та інших дослідженнях, що можуть проводитись тільки стосовно цієї особи.

4. Обов'язок інших осіб не задовольняти бажання фізичної особи про евтаназію.

5. Право повнолітньої дієздатної особи на стерилізацію, яка здійснюється за згодою даної фізичної особи.

6. Право жінки на штучне переривання вагітності за її бажанням, якщо вагітність не перевищує 12 тижнів.

7. Право повнолітньої жінки на штучне запліднення та перенесення зародка в її організм — імплантацію.

Перші чотири правомочності справедливо закріплені в ст. 281 ЦК України. Ці аспекти чимало обговорювались в періодиці та науковій літературі [9; 11; 12; 13].

Деяко сумнівно виглядає віднесення до складу права на життя, права на стерилізацію, штучне переривання вагітності, штучне запліднення та імплантацію зародка. Включення цих правомочностей до складу права на життя не є логічним, бо навряд чи право на стерилізацію і право на штучне переривання вагітності можна віднести до права на життя, яке розуміється як право жити самому і давати життя іншому [14].

Що ж стосується штучного запліднення та імплантації ембріона, то О. М. Калітенко вважає, що людина погоджується на зазначені дії не для того, щоб просто дати комусь життя, а саме для того, щоб стати батьком або матір'ю, і що метою реалізації означених правомочностей є вирішення питання про батьківство та материнство, а не про життя взагалі [15].

«Крім того, для реалізації зазначених правомочностей медичне законодавство встановлює окремий порядок і передбачає обов'язкову медичну допомогу з метою охорони здоров'я фізичних осіб. Тому вказані правомочності частково можна вважати належними до права на здоров'я (у тих випадках, коли вони реалізуються в порядку, передбаченому медичним законодавством, та за допомогою медичних працівників)» [15].

Має схожу думку на цю проблему і М. Н. Малейна, яка вказує, що правомочності стерилізації, штучного переривання вагітності та штучного запліднення торкаються інтересів ненароджених дітей та їх батьків, безумовно підлягають правовому регулюванню. Однак вони можуть належати тільки майбутнім батькам, але не як складові частини права на життя, а як правомочності права на здоров'я [13].

Вважаю, що право на штучне переривання вагітності та на стерилізацію не можна відносити до права на життя, а навіть навпаки. Проте, що стосується штучного запліднення та імплантації ембріону то, на мою думку, ці правомочності можуть бути віднесені до права на життя, як права давати життя іншому.

Таким чином, в даній роботі нам вдалося з'ясувати, що життя це вище нематеріальне благо, що виникає з моменту відокремлення життєздатної дитини від організму матері та продовжується протягом всього періоду функціону-

вання головного мозку. Дуже важливо визначити початок та кінець життя, як юридичних фактів. Початок життя — момент відокремлення від організму матері та початку самостійного дихання немовляти. Кінець життя — це незворотне припинення діяльності мозку, яке визначається медиками за спеціально розробленими ознаками.

У зв'язку з цим, ми розглянули питання правового статусу ембріону і дійшли висновку, що правовий статус має лише народжена дитина, за умови що вона буде народжена живою.

Вдалося з'ясувати зміст права на життя, вважаю, що треба внести деякі зміни до ст. 281 ЦК України, та виключити з ряду правомочностей право на стерилізацію та штучне переривання вагітності.

За межами законодавства залишилось питання про «сурогатних» матерів, їх права та обов'язки. Це питання потребує детального розгляду, глибокого вивчення та законодавчого закріплення.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — О.: Маяк, 1996. — С. 3.
2. Цивільний кодекс України: Коментар / Під ред. Є. О. Харитопова, О. М. Калітенко. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — С. 240.
3. Красавчикова О. Л. Социальное содержание правоспособности советских граждан // Правоведение. — 1960. — № 1. — С. 22-24.
4. Цивільне право України: У 2 кн. Кн. 1 / Під ред. О. В. Дзери, П. С. Кузнецової. — К.: Юрішком Інтер, 2002. — 720 с.
5. Велика медична енциклопедія. — К., 1999. — С. 153.
6. Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1983. — С. 186.
7. Основы законодательства Украины о здравоохранении // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1993. — № 21. — С. 67.
8. Эмбрион — в закон! // Медицинская газета. — 1997. — № 22. — С. 2.
9. Ковалев М. И. Право на жизнь и право на смерть // Государство и право. — 1992. — № 7. — С. 68-76.
10. Ивановшин А. Ю. Категории марксистской этики и профессиональная врачебная мораль // Медицинская этика и деонтология. — М., 1983. — С. 52.
11. Красницкая Л. Право на жизнь // Бизнес-информ. — 1999. — № 1-2. — С. 20-23.
12. Бородин С., Глушков В. Уголовно-правовые проблемы эвтапазии // Советская юстиция. — 1992. — № 9-10. — С. 34-38.
13. Малейца М. П. Личные немущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ-ПРЕСС, 2001. — С. 20-24.
14. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А. Довгєрта. — К.: Укр. центр прав. студій, 2000. — С. 158.
15. Калітенко О. М. Право на життя в системі особистих немайнових прав фізичної особи // Суспільство. Держава. Право. Цивільне право. — 2003. — Вип. 2. — С. 37.